

A bátyjait kereső leány (ATU 451) meséjének közép-európai összefüggéseihez

JÓZSEF LISZKA

Notes on the Central European Correlations of the Folktale Maiden Who Seeks Her Brothers (ATU 451)

398.21(4)

82(4)-93

82(4)-34

Keywords: folk tales, fairy tales, The Maiden Who Seeks Her Brothers (ATU 451), inter-ethnic relations

A szlovákiai mozikban a közelmúltban, nagyjából egy esztendeje¹ láthatta a közönség Alice Nellis cseh filmrendező népmesei előképek nyomán, cseh–szlovák koprodukcióban forgatott filmes adaptációját, *A hollóvá változott hét fivért*. A film (*Sedem zhavranelych bratov*) szlovák nyelvű beharangozói a világhálón arról tájékoztattak, hogy az alkotás Pavol Dobšinský meséjének motívumaira épül.² A cseh nyelvű internetes oldalak (*Sedmero krkavců*) viszont arról beszéltek, hogy a film alapját egy Božena Němcová-mese szolgáltatta.³ Tallósi Béla egy, az *Új Szó*ban megjelent beszámolójában ehhez még megemlíti, hogy *A hollóvá változott hét fivér* nekünk, magyaroknak a Benedek Elek által lefordított Grimm-variáns révén is ismert lehet.⁴

Hogy is van ez? Dobšinský, Němcová vagy Grimm? Esetleg Benedek Elek?

Az a helyzet, hogy bármelyik állítás helyes, elfogadható lehet. Tudni kell először is, hogy a népmeséknek (ahogy más népköltészeti műfajoknak sem) nincs egyetlen és megfellebbezhetetlen szövegváltozata. Egy olyan megszövegezés tehát, amihez képest meg lehetne ítélni más, hasonló próbálkozásokat. Ezzel szemben lényegében egyenrangú variánsok vannak,⁵ amelyek nyelvi határokat átívelő módon általában egész Európában (sőt: Euráziában) ismertek. Ezekből, a szóbeliségben ismert és terjedő variánsokból, alapvetően a népköltészeti gyűjtések és közreadások időszakától (tehát nagyjából a 18. század végétől, 19. század elejétől) olykor írásban is rögzítődtek, sokszor szépirodalmi feldolgozást, átdolgozást is nyertek, más nyelvekre is lefordítottak, miközben ezek a nyomtatásban is megjelent variánsok időnként a szóbeliséget is fel-

- 1 Jelen tanulmány adatgyűjtése részben a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica Scientiarum et Artium ösztöndíja keretében valósulhatott meg 2016 januárjában, Budapesten. Az alapötlet pedig egy hírlapi cikk formájában volt már olvasható (Liszka József: *A hollóvá változott fivérek – térben és időben*. *Új Szó*, 68, 2015. 6. 20., 19. p.).
- 2 <http://www.kinema.sk/recenzia/37049/sedem-zhavranelych-bratov-sedem-zhavranelych-bratov.htm> [2015.06.05.]
- 3 <http://magazin.aktualne.cz/kultura/film/recenze-sedmero-krkavcu-je-feministicka-vanocni-klasika/r~71d55ef20a8a11e599590025900fea04/> [2015.06.05.]
- 4 Tallósi Béla: *A hollóvá változott hét fivér*. *Új Szó*, 68, 2015. 5. 30., 8. p.
- 5 Ez természetesen nem esztétikai kategória, hanem a szöveg tartalmára, szerkezetére, más szóval a szöveg biológiájára vonatkozó megállapítás.

frissítették, újragazdagították. Mára ezért szinte kibogozhatatlan egy-egy mesetípus vándorlása nyelvhatárokon és megjelenési közegeken (a szóbeliségen és az írásbeliségen) át.

Megkísérelni viszont meg lehet.

A többi között a kiterjedt Grimm-filológiának is köszönhető, hogy mára viszonylag jól ismerjük mesénk lehetséges eredetét, illetve elterjedési körét. A mesei történet csírája egy francia szerzetes, Johannes de Alta Silva 1185 táján keletkezett latin nyelvű gyűjteményében található (maga a munka egyébként általában is fontos szerepet játszott számos keleti mese, mesei motívum nyugat-európai közvetítése során). Ennek később több fel- és átdolgozása, nemzeti nyelvű fordítása is megjelent. Magyarul például a Bucsánszky Alajos nyomdájában 1874-ben készült, a *Hattyúlovag* című ponyvanyomtatvány formájában,⁶ de már jóval korábban német fordításai is közközen forogtak. Innen eredeztethető a Lohengrin-történet is (annak mondai változatai is), amely később Richard Wagner híres operájának is alapját képezte.

Az innen származtatható mese (amely ma ismert formájában végső soron több típus kontaminációjának is tekinthető) a legtöbb európai nép körében (sőt, mi több: Európán kívül is!) ismert, a nemzeti és nemzetközi mesekatalógusok *A bátyjait kereső leány* (*The Maiden Who Seeks Her Brothers*) összefoglaló címen tarják számon (ATU 451). A nemzetközi mesekutatás mára ennek az (alap)mesének három altípusát különbözteti meg (vö. Kawan 1996, 1354. p.), amelyek a Jacob és Wilhelm Grimm világhírű és műfajteremtő gyűjteménye, a *Családi mesék* (Grimm 2009) első kötetének első kiadásában (1812) már a következő sorrendben és számozással megtalálhatóak (noha nem teljesen azonos formában a későbbi kiadásokban olvashatókhoz képest): 9. *Tizenkét fivér*; 25. *A hét holló*; 49. *A hat hattyú*.

Noha a szóban forgó három altípus közül tágabb térségünkben csak az egyik dominál, ismerkedjünk meg nagy vonalakban mindhárommal, hiszen nem steril, egymástól teljesen független altípusokról beszélünk, hanem ezek igen gyakran keverednek, ezért aztán mindhárom fontos lehet számunkra. A mesevázlatokat alapvetően a Grimm-szövegek alapján mondom el, kiegészítve a további, az adott altípushoz tartozó variánsokban fellelhető esetleges eltérésekkel is.

Az első altípus, a Grimm-gyűjteményben a 49. számú, *A hat hattyú* című története (vö. Bolte–Polívka 1913–1932, I: 427–434. p.; Lüthi 2008, 165. p.; Uther 2008, 115–117. p.). Egy boszorkányságban járatos mostoha hattyúvá (hollóvá, csókává stb.) varázsolja hat mostohafiát, akiknek húga véletlen folytán megmenekül a varázslat alól. Megtudja, hogyan lehet fivéreit a varázslat alól feloldani (hat évig sem beszélnie, sem nevetnie nem szabad, és hat ingecskét kell csillagvirágból, csalánból stb. varnnia), hozzá is fog. Közben rátalál egy király, akinek annyira megtetszik, hogy némasága ellenére feleségül veszi. A király anyjának viszont nem imponál újdonsült menyé, ezért amikor megszüli az első fiát, ellopja tőle, álmában vérrel keni be a száját, s azzal vádolja meg, hogy saját gyermekét fölfalta (vagy az újszülöttet egy állatkölyökre cseréli). A király nem hisz neki, de amikor ez a harmadik gyerekekkel is megtörténik, nincs mit tennie,

6 *Lohengrin, a hattyúlovag. Regényes és tündéres történet a régi lovagkorból...* Budapest: Bíró [1906] / Magyar mesék és ifjúsági olvasmányok könyvtára 23./

átadja a bíróságnak és máglyahalálra ítélik. Már a máglyán áll, amikor éppen letelik a hat év, odaszállnak a hatyúvá (stb.) változtatott fivérei, ő rájuk dobja az ingecskéket, a varázslat elmúlik, elmondja férjének az anyósa fondorlatosságait, így végül az végzi máglyán (Grimm 2009, 189–192. p.). A történet főleg az észak- és közép-európai szájhagyományban ismert, első írásos nyoma egy (ismeretlen szerzőjű) német tündérmese-gyűjteményből, 1801-ből adatható. A kutatás mai állása alapján úgy tűnik, hogy a későbbi oralitást (még az Európán kívülit is!) nem is annyira a Grimm-féle verzió, mint Hans Christian Andersen 1838-ban keletkezett, *A vadhatyúk* című feldolgozása befolyásolta (Kawan 1996, 1357. p.).

A második altípus talán legközismertebb variánsa a Grimm-gyűjtemény 9. számú, a *Tizenkét fivér* című meséje (vö. Bolte–Polívka 1913–1932, I: 70–75. p.; Lüthi 2008, 165. p.; Uther 2008, 20–21. p.). Egy királyi párnak van tizenkét fia, s a királyné ismét gyermeket vár, aki az apa reményei szerint leány lesz. Akkor ellenben, hogy a vagyon ne osztódjon, a fiainak pusztulnia kell. Az anya viszont elmondja fiainak, hogy apjuk mit tervez velük, ezért ők egy erdőbe menekülnek, s ott élnek. A megszületett leány később tudomást szerez tizenkét bátyjáról és keresésükre indul. Rájuk is lel az erdőben, s velük él, főz, mos rájuk. Egyszer, hogy az étkezőasztalt feldíszítse, a szomszéd kertből letép tizenkét szál liliumot. Ám abban a pillanatban, ahogy leszakítja a virágokat, a bátyjai tizenkét hollóvá változnak. Az egyetlen módja, hogy a leány feloldozza a varázslatot az, ha hét esztendeig nem beszél és még csak nem is nevet. Közben az erdőben rátalál egy király, akinek nagyon megteszik, némasága ellenére feleségül veszi, viszont anyjának nagyon nem imponál az új menyecske, s addig áskálódik ellene, addig rágalmazza, míg nem az ifjú királynét halálra nem ítélik. Már éppen a máglyán áll a szerencsétlen, amikor letelik a hét esztendő, megjelennek bátyjai, akik visszaváltak emberre és megmentik. A gonosz anyóst viszont bedugják egy fortyogó olajjal és mérges kigyókkal teli hordóba, s így hal szörnyű halált (Grimm 2009, 50–53. p.). Az altípus egyes motívumai megvannak Giambattista Basile 1634 és 1636 között kiadott nápolyi gyűjteményében (Basile 2014, 388–398. p.), egyébként alapvetően a román népek szájhagyományában ismert (Kawan 1996, 1358. p.).

A harmadik altípust a Grimm-gyűjteményben a 25. számú, *A hét holló* című történet reprezentálja (vö. Bolte–Polívka 1913–1932, I: 227–234. p.; Lüthi 2008, 163–178. p.; Uther 2008, 61–63. p.). Egy anya (vagy apa) fiait valamilyen okból (istentelenség, mohóság stb.) megátkozza, hogy változzanak hollóvá (vagy darvakká, hatyúkká, vadludakká stb.). Az átok beteljesül, és a fiúk az állatok alakjában elszállnak. Húguk, aki véletlenül tudja meg, hogy valamikor volt hét (három, hat, kilenc vagy tizenkettő) bátyja, a keresésükre indul. Útközben a Holdtól, a Naptól és Széltől (esetleg Csillagoktól), illetve azok édesanyjaitól kér útbaigazítást, amit végül meg is kap. Miután különféle akadályok legyőzésével megtalálja fivéreit (gyakran az Üveghegyen vagy egy Üvegpalotában, Üvegvárban, illetve egy, az alatt elrejtett barlangban), azok szinte automatikusan visszanyerik eredeti alakjukat (Grimm 2009, 111–112. p.). Ehhez az alap-történethez olykor kapcsolódhatnak az előző két altípusból ismert motívumok is, mint amilyenek a némasági fogadalom, házasság, az anyós (vagy más rosszakaró) ármánykodásai stb. Az altípus elsősorban a nyugati szlávoknál, a délkelet-európai népeknél, a magyaroknál és a német nyelvterületen domináns (vö. Kawan 1996, 1360. p.; Uther 2015, 109–110. p.).

Térjünk azonban vissza a kiindulási ponthoz, a bevezetőben említett film valószínűsíthető forrásaihoz, illetve azok tágabb környezetéhez!

Az első szlovák variáns lejegyzésére jelenlegi ismereteim szerint az 1840-es évek elején került sor (Gašparíková szerk. 2001, 970. p.), majd 1845-ben Ján Francisci-Rimavský a tíz szöveget tartalmazó mesegyűjteményében (*Slovenskije povestí*) Lőcsén meg is jelentette, *Traja zhauraňelí bratja* címen.⁷ A lejegyző (adatközlő?, ez teljes biztonsággal nem állapítható meg) viszont nem ő volt, hanem Samuel Reuss (amit Rimavský annak rendje s módja szerint közöl is). A Reuss-féle alapszöveghez viszont Rimavský csatolt egy további, már általa gyűjtött, rövidebb változatot, amiben még egy következőre is utalás esik („*inde sa rozpráva...*”: Rimauskí 1845, 94. p.), ami azt jelenti, hogy a mesének Rimavský legalább három variánsát kellett, hogy ismerje. Ugyanezt a szöveget (az említett változattal együtt), némileg (inkább csak nyelvileg) átdolgozva, tartalmilag és szerkezetileg viszont hűen (*Traja zhavranení bratia* címen) később, 1881-ben Pavol Dobšínský is közreadta híres mesegyűjteményének negyedik füzetében. Ez a szöveg (nyelvileg mindig modernizálva, tehát voltaképpen további variánsok létrehozásával), az újabb és újabb kiadásokban a mai napig (általában) olvasható a Dobšínský-kötetekben (pl. Dobšínský 2005, 160–173. p.). Közben a cseh Božena Němcová, aki maga is gyűjtött szlovák meséket, a 19. század közepe táján öt alkalommal is utazásokat tett a korabeli Felső-Magyarországon (lényegében a mai Szlovákia területén, noha nem csak ott!), csehül jelentetett meg 1857-ben egy szlovák, sajátjának mondott népmesegyűjteményt, benne egy csomó, másoktól átvett, némileg átdolgozott szöveggel. A most minket érdeklő mesét, *A három, hollóvá változott fivér* (*O třech zhavranělych bratřích*) címen Němcová a Rimavský által közreadott variánsok egybegyűrásával meséli újra (Němcová 2012, 161–172. p.).⁸ A legszembetűnőbb változtatás az, hogy a Reuss-féle kezdő eseményeket lecseréli a Rimavský által közölt variáns elejével. Ennek a

7 Rimauskí 1845, 81–95. p. Új, viszonylag könnyen hozzáférhető kiadásban: Pácalová szerk. 2012, 50–60. p. Az összeállító az eredeti szövegközlésből viszont csak a Samuel Reuss által elmondott (?), leírt (?), gyűjtött (?) szöveget közli, s csak jegyzetben említi, hogy Francisci-Rimavský egy általa rögzített rövidebb variánssal is kiegészíti Reuss szövegét. Ezt a változatot Pácalová viszont nem hozza (Pácalová szerk. 2012, 464. p.). Egy másik helyen megjegyzi, hogy a mese Dobšínský által közölt kiadás elején szerepel a Samuel Reuss mint adatszolgáltató megjegyzés (Pácalová szerk. 2012, 466. p.), noha ez az eredeti, Francisci-Rimavský általi kiadásából is nyilvánvaló (Rimauskí 1845, 94. p.).

8 Božena Němcová szlovák népmesegyűjteményének jelent meg magyar fordítása is, ahol *Mese a három hollóvá lett fivéről* címen a most tárgyalt mese is szerepel (Němcová 1967, 172–184. p.). Magam a szlovák mesegyűjtemény egy későbbi, hitelesnek tűnő, cseh nyelvű prágai kiadását próbáltam beszerezni (Němcová 1952; Němcová 1953), ám eredménytelenül. Épp ahhoz a kötethez, az elsőhöz (Němcová 1952), amelyben a kérdéses mese is szerepel, könyvtárközi kölcsönzés révén sem sikerült hozzájutnom. Helyette viszont megkaptam az első kötet egy újabb, enyhén szólva furcsa kiadását (Němcová 2010), amelyben az eredeti edíció sorrendjében közlik is a meséket, ám épp a most bennünket érdeklő mese előtt (mint ha akkorra elfogyott volna a kiadó pénze), mindenféle indoklás nélkül a kötet nemes egyszerűséggel véget ér. Végül a Prágai Városi Könyvtár által kiadott, autentikusnak tűnő digitális változatot használtam (Němcová 2012).

Němcová-féle újabb változatnak a vázlatos tartalma a következő: Egy szegény asszonynak van három rosszcsont fia és egy egészen kicsi (jární és beszélni még nem tudó) kislánya. A fiúk állandó gondot okoznak az asszonynak, s egyszer, amikor kenyeret sütött, nem bírták kivárni, amíg elkészül, s addig akaratoskodtak, amíg anyjuk egy darab lán-gosszerűséget gyorsan megsütött, és türelmét elvesztve – „nesztek, bárcsak hollóvá lennétek” szavak kíséretében – odavetett nekik.⁹ A fiúk húga, felcseperedve, bátyjai keresésére indul: először a Hold, majd a Nap, végül a Szél anyjának házában száll meg, ott kérdezősködik. Az utóbbi tudja útbaigazítani, hogy fivérei az Üvegvárban élnek. Útravalóként süt neki egy csirkét, mondván, hogy annak csontjaiból tud majd létrát készíteni,¹⁰ aminek segítségével bejut az Üvegvárba. Így is történik, és találkozik fivéréivel. Megtudja tőlük, hogy a varázslat alól úgy oldhatja fel őket, ha hét éven, hét hónapon, hét héten, hét napon és hét órán át nem szólal meg. A leány az erdőben egy fa odvában húzza meg magát, arra megy egy király, rátalál, beleszeret, s némasága ellenére feleségül veszi. Egyszer háborúba kell mennie, mindenórás feleségét egy, a palotájában élő vénasszonyra bízva (akiről kiderül, hogy boszorkány), aki a saját lányát szerette volna a trónuson a király mellett látni. Amikor megszületik az aranyhajú királyi gyermek, aranycsillaggal a homlokán, kicseréli őt egy kutyakölyökre, az újszülöttet meg kidobja az ablakon, ám egy holló elkapja és elviszi. A hazatérő királynak azt mondja, hogy felesége kutyakölyköt szült. Mindez háromszor ismétlődik meg, és a banya addig áskálódik a fiatal királyné ellen (aki nem szólalhat meg, igazát elmondandó), hogy a király fejvesztésre ítélteti fiatal feleségét. Már a kivégzőhelyen áll, a hóhér emeli bárdját, amikor megjelennek holló-fivérei és hozzák egyenként a három királyi gyermeket. Egyszersmind éppen letelik a némasági fogadalom ideje, azok emberré változnak, a királyné meg elmondhatja az igazát. A boszorkányt egy hordóba zárják, és egy szakadékba görgetik.

Ez volt tehát az először 1845-ben Ján Francisci-Rimavský által közreadott szövegek-ből Božena Němcová által (lényegében tehát két variánsból) összegyűrt cseh nyelvű szlovák variánsa a mesének. A Rimavský általi sorrendben közölt, tartalmilag és szer-

9 Ez a Reuss-féle változatban úgy hangzik, hogy az asszony templomba készül, odakészíti az ebédet, de a fiai lelkére köti, hogy ne nyúljanak hozzá, ki ne egyék a húst belőle. Miközben a templomban van, azok mégis megdézsmálják az ételt, ezért átkozza őket hollókká.

10 Hogy a csirke- vagy madárcsontból készített létra miként értendő, ahhoz maguk a Grimm fivérek is szolgálnak magyarázattal megjegyzéskötetükben, mégpedig egy Hanau környéki töredékes változat közlésével (ahol egy, az üveghegyben raboskodó, elvarázsolt királykisasszonyt kellett egy mesterlegénynek kiszabadítania): „*Wie er dabei angekommen war, nahm er ein Knöchlein und steckte es in den Berg und stieg darauf, und dann als ein Knöchlein und als eins, bis er so fast ganz hinaufgestiegen war*” (Grimm 1856, 45. p. Vö. Lüthi 2008, 173. p.). Az Ipolyi Arnold által közölt egyik, Nagycsalomiján 1851-ben lejegyzett változat hasonló magyarázatot ad: „...vegye – úgymond – az általa imént megemésztett tyúk csontjait, s alkal-mazza azokat egyenként lépcsőkül, s így fog a várba feljutni” (Ipolyi 2006, 161. p.). Tehát nyilván itt is arról van szó, hogy a fal egy-egy részébe bedugdosva, azokra lépve juthat be a várba. Egy Szegeden lejegyzett további változat ezt a magyarázatot szintén megerősíti: „*A lány a csontokat a falba szurkálta és azon fölmászott*” (Ipolyi 2006, 871. p.).

kezetileg nem módosított két változat viszont (az első, 1881-es megjelenés óta számos kiadást megérve) Pavol Dobšinský gyűjteménye révén vált ismertté.

A bevezetőben említett film kapcsán szóba került viszont egy, ugyancsak Božena Němcová nevéhez kapcsolódó cseh népmese-változat, a *Hét holló* (*Sedmero krkavců*) címen, amely első alkalommal az 1848-ban kiadott gyűjteményének 7. füzetében jelent meg.¹¹ A legkorábbi kiadás, amihez sikerült hozzájutnom, 1862-re datálódik (Němcová 1862, 296–312).¹² A gyűjtő/szerző megjegyzése, miszerint a szöveg „teljesen népi”, azért bizonyos fenntartásokkal kezelendő.¹³ Noha ugyanabba az altípusba sorolható mind a szlovák, mind a cseh Němcová-féle változat, szerkezetileg azért némileg különböznek. A gyakori szövegrész-azonosságok viszont azt engedik feltételezni, hogy ha rendelkezésére is állt egy valóban cseh népi szöveg, a végső megfogalmazásnál, a kor szokásának megfelelően, enyhén szólva, nem ragaszkodik görcsösen az eredetihez.¹⁴ A cseh változat tartalmi kivonata tömören: egy anya, kenyérsütés előtt megígéri a hét fiának, ha azok csendben lesznek, kapnak egy-egy kis cipőt. A fiúk viszont nem bírják kivárni míg az megsül, így tovább hangoskodnak, mígnem az anya, türelme fogytán, mérgében azt mondja nekik, bárcsak mind hollókká változnátok. Ez be is következik. Az anya azonnal meg is bánja, mit mondott, de már késő. Férjével együtt csak akkor vigasztalódnak meg némileg, amikor megszületik kislányuk, Bohdanka,¹⁵ aki felcseperedve a család szolgájától, Dorotától megtudja, mi történt fivéreivel, majd azt hazudva, hogy háromszori álmot látott (amikor egy holló jelent meg ágya mellett és fivérei megkeresésére biztatta), szülei minden óvása ellenére keresésükre indul (útravalóként szülei gyűrűjét kapja meg, amiről bátyjai felismerhetik). Útközben először Szél úrfinál érdeklődik, aki nem tud segíteni, de elviszi őt testvéréhez, Hold úrfihoz, aki szintén tanácstalan, de továbbviszi Nap úrfihoz. Ő tudja a választ, de először azt tanácsolja Bohdankának, hogy vacsorázzon meg és pihenjen le. A vacsorára kapott csirke csontjait meg gondosan gyűjtse össze, mert majd még hasznára lesznek. A Nap másnap egy magas sziklával övezett sötét völgyhöz viszi a leánykát azzal, hogy innentől egyedül

11 Němcová meséinek egyes kiadásaihoz lásd: <http://pohadkoslovi.wz.cz/Tille/Nemcova.html> [2016.08.11.]

12 Němcová cseh népmesegyűjteményének különben megjelent egy, Andrej Melicherčík által válogatott magyar nyelvű kiadása is, de a szóban forgó mese ebben nem szerepel (Němcová é.n. [1971]). A budapesti Országos Széchényi Könyvtár katalógusa alapján e válogatásnak a jelzeten kívül még legalább két korábbi kiadása is volt (1960, 1962). Ezek Ján Štefánik alapos bibliográfiájában érthető módon (mivel nem szlovák népmeséket tartalmaznak) nem szerepelnek (Štefánik 1975, szlovák népmesék magyar nyelvű kiadásai: 144–151. p.).

13 Egy másik kiadás jegyzetapparátusában találtam rá a szerzői megjegyzésre: „*Sedmero krkavců*. Zcela národní. – Srovnej slovenskou *Sedmero zhavranělých bratrů*” (Němcová 1956, 303). A szlovák változat címe nyilván elírás. Helyesen: *O třech zhavranělých bratrích*.

14 Božena Němcová forrásaihoz, stílusához lásd Václav Tille, meglehetősen kritikus jegyzeteit (Tille 1937, 580–585. p.).

15 A mese más variánsaiban a leánykának általában nincs neve, csak *húgocskaként*, *testvéreként* van emlegetve, amit Max Lüthi is hangsúlyoz: „*die namenlose Schwester*” (Lüthi 2008, 177. p.). Kivételek is vannak persze. Egy-egy Ipolyi Arnoldnak köszönhető változatban a leány neve például Nánika (Ipolyi 2006, 115–117. p.), illetve Margit (Ipolyi 2006, 775–776. p.).

kell boldogulnia, aki először tanácstalanul jár-ke-l a megmászhatatlannak tűnő sziklák között, míg nem eszébe nem jutnak a csirkecsontok. Létrát készít belőlük, s ennek segédelmével bejut egy barlangba, amely szemmel láthatóan fivérei búvóhelye: hét ágy vesz körbe egy asztalt, amin hét személynek van megterítve. Bohdanka ebédet főz, az asztalra készíti, az első tányér alá pedig elrejtí szülei gyűrűjét, majd elbújik az egyik ágy mögött. Megjönnek a testvérei, megtalálják, felismerik őt. Később elmondják neki, hogy a varázslat alól csak az oldja fel őket, ha mindegyiküknek varr egy ingecskét, de úgy, hogy a lent maga veti, maga szedi ki, készít belőle fonalat, majd vásznat stb. Közben viszont egy szó sem hagyhatja el a száját (a némasági fogadalomnak itt nincsenek időbeli korlátai). Másnap reggel a fivéreitől kap lenmagot, kikísérik egy gyönyörű völgybe, ahol elvetheti azt, s akad ott egy odvas fűzfa is, ahol lakhat. Fivérei később folyamatosan élelemmel látják el, de úgy, hogy sosem találkozik velük. Egyszer egy uraság kocsizik arra, kutyái figyelmesek lesznek a fa odvában megbúvó leánykára. Az uraság azonnal beleszeret, s noha az egy szó nem sok, annyit nem beszél, hazaviszi és feleségül veszi (a leány, mivel némasági fogadalma közepette mindent el kell tűrnie, nem ellenkezik, közben módjában áll fivérei számára szőni az ingecskéket). Az uraságnak van egy kétszínű mostohatestvére, aki nem állhatja Bohdankát, s miután az gyermeket szül (a férjének épp akkor kellett egy halaszthatatlan ügy miatt egy barátját meglátogatnia), ellopja a gyereket, s helyette egy szörnyszülöttet csempész a bölcsőbe. Levelet ír mostohabátyjának, amiben azzal rágalmazza meg Bohdankát, hogy egy szörnyeteggel bújít ágyba, akivel ismeretlen nyelven beszélt, s a született gyermek is tőle van. A legjobb lesz, ha máglyára küldi a feleségét. Így is lesz, Bohdankának a hetedik inget nem is sikerül teljesen befejeznie, s már a máglyán találja magát. Ekkor viszont megjelenik a hét holló, hozza a gyermekét, ő meg rájuk dobja az ingecskéket. Azok visszanyerik emberi alakjukat, a legfiatalabb, Jaroslávek egyik karján viszont hét toll marad, mivel az ő inge nem készült el teljesen. A gonosz mostohatestvér a máglyán végzi, az ifjú pár a hét, varázslattól feloldott fivérrel és a szülőkkel együtt pedig boldogan él.

Az alábbiakban ízelítőül hasonlítsuk össze a szlovák és a cseh mese nyitó bekezdésének néhány kiadását (a Dobšinský-idézet tartalmilag pontosan követi forrását, Ján Francisci-Rimavský szövegét, csak modernebb nyelvezetben, így inkább ezt idézem). (28. oldal).

Még mielőtt a mese magyar változatainak a tárgyalására áttérnék, a szlovák és a cseh szóbeliségben betöltött szerepéről néhány szót. A mesének nagyjából kéttucatnyi lejegyzett (illetve hát, ahogy fentebb láttuk, részben egymástól átvett) szlovák variánsát tartja számon a folklórisztika (vö. Polívka 1927, 106–119. p.; 121–124. p.; 168–172. p.). A legutóbb Viera Gašparíková tekintette át ezeket (Gašparíková szerk. 2001, 969–972. p.). Egy részük a korábbi, fentebb részben érintett gyűjtési periódusok eredménye (lásd még: Czambel 1906, 439–442. p. Újraközölve: Žeňuchová 2014, 227–229. p.), másik részük pedig a Frank Wollman által szervezett, 1928 és 1947 között lezajlott országos gyűjtés hozadéka. Gašparíková a fentebb már bemutatott három altípus szerint kategorizálja ezt az anyagot, miközben megállapítja, hogy a szlovák variánsokra az általam fentebb harmadik altípusként tárgyalt szövegformák a jellemzőek. A tény, hogy a szlovák anyagnak ebben a csoportjában *szinte* kizárólag a hármas szám jelenik meg,

<p>A mese szlovák változatának kezdete Pavol Dobšínský tolmácsolásában:</p> <p><i>Mala raz jedna chudobná matka troch synov a jedno veľmi utešené dievčatko. Chlapci boli už hodní, ale dievčatko bolo ešte malé, ešte ani nebehalo, ani nevravelo. Chlapci, ako obyčajne chlapci, boli samopašní a všeteční. Ale by to bolo ešte ta ušlo, keby len neboli bývali neposlúšní, bezbožní a paškrtní. Nebožiaťka matka mala s nimi kríž!</i></p> <p><i>Keď sa stala kde aká škoda, tú iste jej chlapci urobili; kde sa aký hriech strhol, to iste boli jej chlapci na príčine. A doma! Keď si niečo z poludnia odložila k večeri, mohla byť istá, že jej ho vyňuchajú a vypaškrtia. Ba neobstálo sa jej ani mäso v hrnci. Keď len mohli prikradnúť sa k nemu, už ho oni vyvláčili a i nedovarené pohltali. Už si nevedela s nimi rady. Napominála ich, prosila, trestala, bila. Všetko nadarmo. Naostatok celkom vyšla z trpezlivosti. Raz mala ísť do kostola. Pristaví obed k ohňu a zahrozí sa chlapcom:</i></p> <p><i>„Chlapci! Nesprobujeteže mi to mäso vyvláčiť, kým budem v kostole, lebo ak sa mi ho len dotknete, nikdy to mať deťom ešte neurobila, čo vám ja urobím. Veď ja uvidím, či nezložíte tú ohavnú obyčaj, vy nehaneblivci!“</i></p> <p><i>Chlapci sa jej do očí rozchichotali a ona rozhnevaná odišla do kostola. Sotvaže vytiahla nohu z izby, milí chlapci pod rovno ku ohnisku, mäso vytahali a pojedli. Matka sa z kostola navrátila v tej nádeji, že sa chlapci prísnyim zahrozením odstrašili od paškrtenia; ale príde ku ohnisku, nazrie do hrnca - hrniec prázdny. Tu sa neslýchaným hnevom rozpálila a v hneve vykričala:</i></p> <p><i>„Bohdaj ste sa zhavraneli, aby ste sa zhavraneli, žeby ste jeden z druhého mäso trhali!“</i></p> <p><i>Sotva to vypovedala, v tom okamžení premenili sa chlapci na troch havranov, čiernych ako uhof, strepotali krídlami a trhajú jeden druhého a strašne křkajúc, leteli, sám milý Pán Boh zná, kam.</i></p> <p>(Dobšínský 1958)</p>	<p>A mese szlovák változatának kezdete Božena Němcová tolmácsolásában:</p> <p><i>Byla jedna chudobná matka a mela tři syny a jedno maličké děvčátko; chlapci byli již hodní výrostkové, ale děvčátko bylo ještě maličké, ani neběhalo, ani nemluvalo. Zato nadělali chlapci více křiku; byli svěhlaví a rozpuštěli, jakž obyčejně chlapci bývají, matka nestačila jejich pře rozsuzovati a nestačila pozor na ně dávatí. Kde jaká škoda, kde jaký křik se strhl, zajisté její chlapci při tom byli; jestli pak je z domu pustiti nechtěla, dům div že vzhůru nohama neobrátili, takové caparty tropili. Ani rady si už s nimi nevěděla. Jednou pekla chléb; její tři synkové ustavičně za ní lezli, hněvali ji, za sukní jí tahajíce, aby jim už dale toho chleba. Již jí všechna trpělivost pomíjela; říkala jim, že dostanou, až bude upečen, ale to bylo tak, jako když hrách na stěnu hází, oni přece škemrat nepřestali a přitom se prali jeden s druhým a pod nohama se jí pletli. Nevědouc již, co s nimi počíti, vyškřábla z díže kus těsta, rozválela je, jen tak před ohněm v horkém popeli napochytrou upekla, a upečenou tu posušku na tři díly roztrhnou, hodila jí těm chlapcům, řkouc všechna rozhněvána: „Tu ho máte, bodaj stě sa zhavraneli!“ Sotva ta slova dořekla, chlapci se proměnili v havrany a ven dveřmi uletěli.</i></p> <p>(Němcová 2012, 161. p.)</p>	<p>A mese szlovák változatának kezdete Božena Němcová tolmácsolásában (magyar fordítás):</p> <p><i>Élt egyszer egy szegény anya, volt neki három fia meg egy kicsi lánya. A fiúk már meglett suhancok voltak, de a lánya kicsi volt még, se jární, se beszélni nem tudott. Hanem a fiúk, azok aztán zajongtak éppen eleget; nyakasak, nagyhangúak voltak, ahogy az már fiúknál szokásos. Anyjuk képtelen volt ráncba szedni őket. Ha valahol kár esett, ha valahol zenebona támadt, biztos, hogy a ő fiaí is ott voltak; ha meg otthon tartotta őket, csínytevésükkel fenekestül felforgatták a házat. Nem tudta az anya, mitévő legyen. Egy napon kenyeret süttött; a három fiú ott térfertget körülötte, incselkedtek anyjukkal, a szoknyáját cibálták, hogy adjon már nekik abból a kenyérből. Az anyának elfogyott a türelme; várjanak, míg megsül, monda, de akárha a falnak beszélt volna, a fiúk nem hagyták abba a kunyerálást, ott lábatlankodtak körülötte, közben meg egymással is összeverekedtek. Anyjuk, hogy elhallgattassa őket, kiszakajtott a teknőből egy tészadarabkát, szétlapította, és amúgy hamarjában megsütötte, aztán a lángost háromfelé törte, és mérgesen odavetette a fiainak: – Nesztek, bár csak hollóvá lennétek! Alighogy ezt kimondta, a három fiú hollóvá váltzott, és kiröpült az ablakon.</i></p> <p>(Němcová 1967, 172. p.)</p>	<p>A mese cseh változatának kezdete Božena Němcová tolmácsolásában:</p> <p><i>Matka pekla chléb a přislibila svým sedmi synům, že udělá každému po bochničku, budou-li tiší. Chlapci umkli na chvíli jako pěny, ale bochničky za tu chvíli upečeny býti nemohly, a chlapcům trpělivost brzy přešla. Začali matku zase hněvat, neustále za sukně jí táhali a křičet, kdy budou bochničky hotovy. Dlouho to matka snášela, ale konečně jí trpělivost přešla; hněvivě na ně vykřikla: „I bodejž jste se všickni zkrkavčili!“ Sotva ty nešťastné slova dopověděla, proměnili se její synáčkové v sedmero krkavců, pohlédlí smutně na matku, zatřepali křídlyma, vznesli se do povětří, a než se uleknutá máti vzpamatovala, zmizeli jí s očí.</i></p> <p>(Němcová 1862, 296–297. p.)</p>
---	---	---	--

szerinte az *állandósult, konzekvens redakciónak* tudható be, és szlovák sajátosságként értelmezi (Gašparíková szerk. 2001, 969–972. p.). A rendelkezésre álló, mindösszesen tizenhat variáns viszont, véleményem szerint, egy ilyen állításhoz túl kevés. Ráadásul egyrészt ebből a tizenhatból legalább négynek ugyanaz a forrása (Samuel Reuss fentebb már tárgyalt szövege), vannak kivételek is (amikor tizenkettő vagy éppenséggel kettő fiú elvarázslásáról esik szó), másrészt más népeknél ugyanúgy előfordul a hét, a hat és a tizenkettő mellett a hármas szám (vö. Grimm 1856, 44. p.; Kovács 1979; Scherf 1995, II: 1088. p.; Uther 2015, 109. p.).

Kevésbé ismerjük a mese variánsait a cseh nyelvű szájhagyományban. Václav Tille katalógusában a mesének (*Sedmero krkavců*) épp tucatnyi változatát (pontosabban azoknak inkább bő lére eresztett szüzséit) mutatja be, amelyek javarészt irodalmilag átdolgozott textusok (Tille 1937, 45–55. p.). A mesénkről újabbat Jaroslav Otčenášek legutóbbi áttekintése sem nyújt, mindössze Václav Tille csaknem százesztendősi eredményeit ismétli meg, ráadásul pontatlan bibliográfiai adatokkal (Otčenášek 2012, 215. p.). Szinte kizártnak tartom, hogy a mese cseh nyelvű variánsainak az elmúlt bő háromnegyed évszázad alatt ne akadna egyetlen újabb följegyzése sem.

Nézzük viszont, hogy mi, magyarok vajon valóban „csak” a Benedek Elek által fordított Grimm-mese révén ismerhetjük a történetet? Nos, a hollóvá (varjúvá, darvakká, vadludakká stb.) változott fivérek meséjének a magyar szájhagyományból több mint félszáz lejegyzett (és publikált) variánsa ismert. Tudomásom szerint összegző és elemző összefoglalás e mesetípus magyar vonatkozásairól még nem készült. A legutóbbi áttekintés a *Magyar népmesekatalógus* megfelelő kötetében, *A hét holló* cím alatt olvasható. E szerint a magyar anyagra jellemző altípus tartalmi kivonata a következő: Egy anya fiait valamilyen okból megátkozza, hogy változzanak hollóvá (darvakká, hattyúkká vagy más állatokká). Az átok beteljesül, és a fiúk állatok alakjában elszállnak. Húguk keresésükre indul. Útközben a Holdtól, a Naptól és a Széltől kérdezősködik bátyjai után, akiktől hasznos tanácsot kap. A lány megtalálja a fivéreit, és megtudja tőlük visszaváltozásuk feltételeit: inget kell varrnia és/vagy hét évig nem szabad beszélnie. Egy királyfi rátalál a lányra, és feleségül veszi. Az ifjú királyné gyermeket szül (többször). Az udvarában dolgozó ördögös szakácsnő gyermekeit állatkölykökkel cseréli ki. A királynét halálra ítélik. A vesztőhelyen lejár a hét év. Megjelennek a hollók, a királyné rájuk adja az ingeket, a hollók legényekké változnak. A királyi gyermekek előkerülnek, a gonosz szakácsnő pedig elnyeri méltó büntetését (Dömötör 1988, 229. p. Vö. Berze Nagy 1957, I: 616–621. p.; Kovács 1979). A magyar anyagra jellemző változatok kisebb-nagyobb eltéréssel általában szervesen illeszkednek az európai hagyományból ismert szövegek sorába. Alapvetően a dolgot elején bemutatott altípusok közül a harmadik a domináns, noha meglehetősen gyakoriak a három kontaminációjából összeálló történetek is.

Az első lejegyzések nagyjából egyidejűek a fentebb bemutatott szlovák folyamatokkal. Amikor Ipolyi Arnold a készülő *Magyar mythológiája* számára nyersanyagot gyűjtött, kiterjedt levelezése révén hatalmas mennyiségű folklórananyagot sikerült felhalmoznia. A vonatkozó kéziratos hagyatéék 2006-ban, Benedek Katalin jóvoltából könyv formájában is hozzáférhetővé vált (Ipolyi 2006). Ebben a hihetetlenül gazdag gyűjteményben a most szóban forgó mesének a korabeli Magyarország különböző vidékeiről mindössze-

sen öt változatát találjuk.¹⁶ Ebből kettő Hont megyei lejegyzés, s az egyikről pontosan tudjuk, hogy Pajor István rögzítette 1851-ben Kiscsalomiján. Itt a főhősnek hétéves némasági fogadalmat kell kiállnia. Ezzel kapcsolatban olvasható Pajor megjegyzése a kézirat elején, hogy tudniillik: „*az átkozás hét évig hét hónapig hét napig hét óráig tart. Rimavski 1845: 81*”. (Ipolyi 2006, 162. p.). Amiből nyilvánvaló, hogy a gyűjtő ismerte Ján Francisci-Rimavský fentebb bemutatott gyűjteményét. Hogy ez a tény esetleg befolyásolta-e a mese magyar változatának lejegyzése közben vagy után a gyűjtőt, azt nagyon nehéz megmondani. A két mese szerkezete nagyjából megegyezik (bár az Ipolyi-féle inkább Némcová redakciójára emlékeztet), a magyar változat rövidebb, mint egy hiányosabb: a leány például csak a Hold anyjához jut el, aki – a Napot kihagyva – azonnal a Szélhez irányítja. Ipolyinál szerepel az a motívum, amikor egy hiányzó madár-csontot a leány saját kisujjának levágásával pótol (ez a szlovák variánsban nincs meg), s talán Grimm-hatásnak tudható be.¹⁷ A királyi várban az újdonsült férj ifjú feleségét egy ott élő „éltes asszonyra bízta (ki azonban boszorka volt)”.¹⁸ A szlovák variánsban három, a magyarban két gyermeket szül a némaságra ítélt ifjú királyné. A történet vége azonban egészen más. Rimavskýnál a király ki akarja végeztetni a feleségét, s akkor telik le a hét év, jelennek meg fivérei, Ipolyinál viszont a vén banya akarja elemészteni a királynét két gyermekével úgy, hogy egy szobában befűttet nekik, és a kályhák füstjében fuldjanak meg (ez a szén-monoxid-mérgezés nagyon kilóg a sorból, s inkább egy modern krimibe illene). Általában viszont, a két szöveg szerkezetét, egyes szófordulatokat figyelembe véve (és a következők nagyon feltételes módban értendők!), nem zárható ki a két szöveg között valamiféle kapcsolat, ha más nem, akkor egy közös forrás.

Szinte ugyanebben az időben, egy 1842-ben közreadott felhívása eredményként kezdte meg nagyszabású székelyföldi gyűjtőtevékenységét Kriza János. A méltán híres, 1863-ban, *Vadrózsák* címen megjelent székely népköltési gyűjteménye mellett hatalmas kéziratos anyagot halmozott fel. Ennek töredékei jelentek meg, s itt található a most szóban forgó mese egy meglehetősen atipikus változata, amelyet tudomásom szerint először az Ortutay Gyula által szerkesztett *Magyar népmesék* című háromkötetes reprezentatív gyűjteményben olvashattak az érdeklődők (Ortutay szerk. 1960, 3: 689–698. p. és a jegyzetek 724–725. p.). A *csóka lányok* címen ismert történetben a tizenkét leánytestvér válik az anyai átok nyomán csókává, majd kisöccsük váltja meg őket az átok alól.¹⁹ Kriza nép-

16 A tizenkét varjú. Hont vm. (Ipolyi 2006, 115–117. p.); Hét varjú. Kiscsalomija, Hont vm., gy. Pajor István, 1851. november 11. (Ipolyi 2006, 161–162. p.); Mese [A tizenkét varjú]. Máramarosziget, Máramaros vm., gy. Csolosz Pál (Ipolyi 2006, 361–362. p.); Szekfű Margit. Magyarkanizsa, Bács vm., gy. Zsoldos József, beküldő: Csaplár Benedek (Ipolyi 2006, 775–776. p.); [A hét daru]. Szeged, Csongrád vm., gy. Strósz Ernő (Ipolyi 2006, 870–871. p.).

17 Hogy ez az adatközlő vagy a lejegyző számlájára írandó-e, nem lehet megmondani. Különben Christine Shojaei Kawan is mindössze két példát említ a motívumnak a szájhagyományban való előfordulására (Kawan 1996, 1365. p.).

18 A Rimavský-féle szövegben ez így hangzik: „*zane hau ju pod ochranu jednej starej babe – a to bola Ježibaba – ktorá na jeho zámku bývala*” (Rimavský 1845, 91. p.), s ez a nagyfokú egyezés talán nem véletlen.

19 Meglehetősen ritka, de nem példa nélkül való a nemek felcserélése. Lásd még: *A tizenkét kacsává változott lányok* (Géczi 1989, 152–157., 555. p.).

meséinek rengeteg további, népszerű kiadása ismert, az egyik, Kormos István által újra-meséltnak a címe is *A csókalányok* (Kriza 1972, 109–114. p.). A Merényi László által, *A tizenkét fekete varjú* címen közölt, némiképpen kérdéses eredetű mesének (Merényi 1863, 115–127. p.) talán azonos volt a forrása, mint a Benedek Elek által *A magyar mese- és mondavilág első kötetében* újramesélt *A tizenkét varjú* című történetnek.²⁰

Igen, a mesét tehát ismerhetnénk akár a Benedek Elek-féle Grimm-fordítás alapján, de a nagy magyar mesemondó egyéb, (talán) a magyar szájhagyományon alapuló feldolgozásai révén,²¹ vagy Illyés Gyula népszerű feldolgozásgyűjteményében, a *Hetvenhét magyar népmese* című kötetében található *A hét holló* című történet nyomán is (Illyés 1986, 526–531. p.). ...és a sort folytathatnám... Térjünk azonban inkább még vissza a magyar szájhagyományhoz, illetve az onnan lejegyzett variánsokhoz! Ezek néhány kivételtől eltekintve a bevezetőben tárgyalt harmadik altípust képviselik (némi motívumátszivárgásokkal a másik két altípusból. Jó példa erre: Géczy 1989, 147–152. p.), és több esetben legalábbis annak gyanúját keltik, hogy közvetlen Grimm-hatással lehet dolgunk. Igen gyakran ponyvai hatás is érződik, noha az ismert és a típushoz köthető ponyvanyomtatványok²² textuálisan azért csak meglehetősen távolról rokoníthatóak népi szövegeinkkel. A kapcsolódó ponyvairadalomban való további búvárkodás talán kézzelfoghatóbb bizonyítéko(ka)t is hozhat. Noha arról konkrétan nem tudok, vajon a mese szlovák, vagy cseh nyelvű ponyvanyomtatványon is terjedt volna, a korabeli kiadói gyakorlatot ismerve, s más analógiák alapján ezt talán nem túlzás feltételezni. Ez megmagyarázná a magyar és a szlovák változatok közti nagyfokú hasonlóságokat is, miközben természetesen az egymásra hatás, illetve más közös forrás (pl. Grimm) szerepe sem zárható ki.²³

Végezetül nem kerülhetünk meg valamiféle válaszkísérletet arra a kérdésre, hogy ha egy-egy mese (merthogy most ugyan csak egy mesetípusról volt szó konkrétan, viszont a helyzet szinte minden mese esetében hasonló), szóval, ha egy-egy mese nyelvektől függetlenül ennyire közismert, akkor hogyan beszélhetünk magyar vagy szlovák vagy német vagy bármilyen népmeséről? Nyilvánvaló, hogy népmesék vannak (voltak), amelyeknek különféle típusai (értsd: történetei) alakultak ki, s ezeknek a történeteknek megszámlálhatatlan variánsa létezett különféle nyelveken. Sokszor egy mese két, azonos nyelven rögzített variánsa távolabb áll egymástól, mint ugyanannak a mesének egy,

20 <http://mek.oszk.hu/04800/04833/04833.htm#98> [2016.08.18.]

21 Itt most nincs ok arra, hogy a 19. századi meseközlések, újramesélések hitelességének a kérdését boncolgassam, ezért csak utalok Benedek Katalin és Gulyás Judit egy-egy idevágó munkájára (Benedek 2011; Gulyás 2011).

22 *A tizenkét királyfi, vagy: A bűvös liliomszál. Igen szép tündéries történet.* 5 szép képpel. Budapest, Nyomtatta és kiadja Bucsánszky Alajos, 1875; *A tizenegy királyfi és egy királykisasszony története vagy a tizenegy elbűvölt hattyú* 1881; *Szép Elzike, vagy a tizenegy fekete vadhattyú története.* Tündéries elbeszélés. 6 szép képpel. Budapest, Rózsa Kálmán és neje kiadása, 1882. A jegyzék Dömötör Ákos (Dömötör 1988, 231. p.) és Benedek Katalin nyomán (In Nagy 2010, 608. p.).

23 A békakirály mesének ismeretes mind magyar, mind szlovák és cseh nyelvű ponyvai kiadása, ráadásul ezek egymás fordításai (vö. Liszka 2013, 78–92. p.). A rablók által szívéből megfosztott lány balladájával ugyanez a helyzet (vö. Liszka 2013, 141–164. p.).

más nyelven lejegyzett változata. S noha igaza lehet Honti Jánosnak, aki találóan állapította meg, „ha valami egy nép meséjében egyedinek tűnik, csak idő kérdése, hogy megtaláljuk más népeknél is”, mégis vannak egyediségek, sajátosságok az egyes népek meséiben. Ez a stílus, az előadás módja, íze, szóval olyan dolgok, amiket inkább érezni lehet, s kevésbé magyarázni... Alice Nellis filmje tehát, miközben egyértelműen Božena Němcová cseh népmese-feldolgozására épül, hagyta magát befolyásolni a cseh író nő szlovák meseadaptációja által is, sőt talán Pavol Dobšinský változata sem hagyta hidegen. Ezáltal azt, az Európában a Grimm fivérek által fémjelzett kultúrkört reprezentálja, amely külön-külön akár nemzeti érzelmeket is kiváltva nemzetközi érdeklődést (és értéket) teremthet.

A fentiekben egy (nép?)mese nemzetközi elterjedéséhez, az átadás és átvétel kérdése-
ihez, valamint a szóbeli és írásbeli variánsok egymáshoz való viszonyához szerettem volna néhány szempontot fölvetni. Végezetül csak megemlítem, hogy a most tárgyalt mese értelmezése, szimbólumrendszerének, üzenetének a feltárása további miséket érne meg. Ehhez különben kiváló, noha néhány esetben vitára ingerlő alapokat rakott le a többi között a neves svájci mesekutató, Max Lüthi (Lüthi 2008, 163–178. p. Vö. további irodalommal: Kawan 1996, 1361–1362. p.).

Lehet, hogy egyszer még visszatérek a kérdésre?

Irodalom

- Basile, Giambattista 2014. *Pentameron. A mesék meséje avagy a kicsik mulattatása*. Fordította, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította Király Kinga Júlia. Pozsony, Kalligram.
- Benedek Katalin 2011. A hitelesség-fogalom alakulástörténete a 19. századi kezdetektől a 20. század elejéig, Benedek Elek világ legszebb meséinek fordításkötetéig. In Benedek Katalin (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál. Benedek Elek emlékülés 2009. december 4–5*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 265–312. p.
- Berze Nagy János 1957. *Magyar népmesetípusok I–II*. A bevezető tanulmányt írta és a tudományos szerkesztést végezte Banó István. Pécs, Baranya Megye Tanácsa.
- Bolte, Johannes–Polívka, Georg 1913–1932. *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm 1–5*. Leipzig, Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher.
- Czambel, Samo 1906. *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov: 1. oddelenie: Osnovy a iný materiál rečový*. Turčiansky Sv. Martin, Nákladom vlastným.
- Dobšinský, Pavol 1958. *Prostonárodné slovenské povesti* (zv. 3). Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/389/Dobsinsky_Prostonarodne-slovenske-povesti-Treti-zvazok/13 [2016.07.12.]
- Dobšinský, Pavol 2005. *Slovenské rozprávky. Rozprávky z našej klenotnice*. Bratislava, Ikar.
- Dömötör Ákos 1988. *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Összeállította és a bevezetőt írta Dömötör Ákos. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport /Magyar Népmesekatalógus 2./
- Gašparíková, Viera szerk. 1993. *Slovenské ľudové rozprávky. 1. zväzok. Výber zápisov z rokov 1928–1947*. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava, Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Gašparíková, Viera szerk. 2001. *Slovenské ľudové rozprávky. 2. zväzok. Výber zápisov z rokov 1928–1947*. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského v

- Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava, Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Gašparíková, Viera szerk. 2004. *Slovenské ľudové rozprávky. 3. zväzok. Výber zápisov z rokov 1928–1947.* Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava, Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Géczi Lajos 1989. *Ungi népmesék és mondák.* Gyűjtötte és a bevezető részt írta Géczi Lajos. A Jegyzeteket, az irodalmat a jegyzetekhez és a Típusmutatót készítette Dömötör Ákos. Budapest–Bratislava, Akadémiai Kiadó–Madách Könyvkiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXIII./
- Géczi Lajos 1994. *Ondava menti népmesék és mondák.* Gyűjtötte és a bevezetést írta Géczi Lajos. Szerkesztette, a szöveget gondozta és a típusmutatót írta Nagy Ilona. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium.
- Grimm, Jacob és Wilhelm 1856³. *Kinder und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm* 3. Band. Dritte Auflage. Göttingen, Verlag der Dieterichschen Buchhandlung.
- Grimm, Jacob és Wilhelm 2009. *Családi mesék.* Fordította és az utószót írta Adamik Lajos és Márton László. Pozsony, Kalligram.
- Gulyás Judit 2011. Hitelesség, hamisítás, textualizáció. A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita. In Benedek Katalin (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál. Benedek Elek emlékülés 2009. december 4–5.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 25–46. p.
- Illyés Gyula 1986³². *Hetvenhét magyar népmese.* Tizenkettedik kiadás. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Ipolyi Arnold 2006. *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858.* Benedek Katalin szerk. Budapest, Balassi Kiadó /Magyar Népköltészet Tára 6./
- Kawan, Christine Shojaei 1996. Mädchen sucht seine Brüder. In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* 8. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1354–1366. Sp.
- Kovács Ágnes 1979. A hét holló. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 2. Budapest, Akadémiai Kiadó, 534. p.
- Kriza János 1972². A csókalányok. Válogatta Kriza Ildikó. A szöveget Kormos István gondozta. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Liszka József 2013. *Átmenetek. Folklor és nem-folklor határán.* Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara /Monographiae Comaromienses 12./
- Lüthi, Max 2008. *Es war einmal. Vom Wesen des Volksmärchens.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Merényi László 1863. *Dunamelléki eredeti népmesék. I. kötet.* Pest, Heckenast Gusztáv.
- Nagy Zoltán 2010. *Fanyűvő Jankó. Palócföld meséi és mondái Nagy Zoltán gyűjtésében.* Sajtó alá rendezte Benedek Katalin. Budapest, Balassi Kiadó /Magyar Népköltészet Tára X./
- Němcová, Božena 1862: *Národní báchorky a pověsti.* V Litomyšli a Praze, Tiskem a nákladem Antonín Augusty /Sebrané spisy Boženy Němcové/
- Němcová, Božena 1952. *Slovenské pohádky a pověsti I.* Praha, Československý spisovatel.
- Němcová, Božena 1953. *Slovenské pohádky a pověsti II.* Praha, Československý spisovatel.
- Němcová, Božena 1956. *Národní báchorky a pověsti 2.* Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění /Národní knihovna/
- Němcová, Božena 1967. *Az időkirály. Szlovák népmesék.* Ford. Aczél János. Budapest–Bratislava, Móra Ferenc Könyvkiadó–Mladé letá.
- Němcová, Božena é.n. [1971]. *A három aranytoll.* Válogatta és az utószót írta Andrej Melicherčík. Budapest, Móra Könyvkiadó.
- Němcová, Božena 2010.: *Slovenské pohádky a pověsti I.* Bratislava, SnowMouse Publishing.

- Němcová, Božena 2012. *Slovenské pohádky a pověsti I.* [online]. Praha, Městská knihovna v Praze. http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/76/67/slovenske_pohadky_l.pdf [2016.07.12.]
- Ortutay Gyula szerk. 1960. *Magyar népmesék 1–3.* Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula. A meséket válogatta és jegyzetekkel ellátta Dégh Linda és Kovács Ágnes. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Otčenášek, Jaroslav 2012. *Antropologie narativity – problematika české pohádky.* Praha, Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- Pácalová, Jana szerk. 2012. *Slovenské rozprávky (1845–1883).* Zostavila, edičnú poznámku a komentáre, stručný náčrt dejín rozprávky v literárnom prostredí a doslov napísala Jana Pácalová. Bratislava, Kalligram–Ústav slovenskej literatúra SAV /Knižnica slovenskej literatúry 42./
- Polívka, Jiří 1927. *Súpis slovenských rozprávok.* Sväzok III. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská.
- Rimauskí, Janko [Ján Francisci-Rimavský] 1845. *Slovenské povesti 1.* V Levoči u Jana Wertmüllera a sina.
- Scherf, Walter 1995. *Das Märchenlexikon 1–2.* München, Verlag C. H. Beck.
- Štefánik, Ján szerk. 1975. *Bibliografia vydaní slovenských ľudových rozprávok slovenských zberateľov a Slovenských pohádek a pověstí B. Němcovej (1845–1974).* Martin, Matica slovenská.
- Tille, V.[áclav] 1937. *Soupis českých pohádek II:2.* Praha, Nákladem České akademie věd a umění /Rozpravy České akademie věd a umění. Třída III; číslo 74./
- Uther, Hans-Jörg 2008. *Handbuch zu den „Kinder- und Hausmärchen“ der Brüder Grimm. Entstehung–Wirkung–Interpretation.* Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Uther, Hans-Jörg 2015: *Deutsche Märchenkatalog. Ein Typenverzeichnis.* Münster–New York, Waxmann.
- Žeňuchová, Katarína 2014. *Zbierka ľudovej prózy Samuela Cambela. Prameň k výskumu rozprávačskej tradície na Slovensku.* Bratislava, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV–Slovenský komitét slavistov.

JÓZSEF LISZKA

NOTES ON THE CENTRAL EUROPEAN CORRELATIONS OF THE FOLKTALE MAIDEN WHO SEEKS HER BROTHERS (ATU 451)

This study examines the Central European correlations and interactions between oral and written traditions of the folktale on seven brothers changed into ravens, known as The Maiden Who Seeks Her Brothers (ATU 451). The international folkloristics distinguishes three subtypes of the tale, which are geographically relatively well circumscribable, while contaminations of these (perhaps due to a number of fairy tale versions written by writers) are common, too. The paper also attempts to clarify to what extent can be the national variants of this type of tale considered specific (typically Hungarian, Slovak, Czech or German), and in what extent they are organic parts of the European folk tales. The paper also attempts to clarify that to what extent can be the national (Hungarian, Slovak, Czech or German) variants of this type of tales considered as specific (i.e. typically Hungarian, Slovak, etc.), and to what extent they are integral parts of the European collection of folktales.